

Fülöp Mihály¹

Churchill, Sztálin és a bolgár fegyverszünet

A nemzetközi szakirodalomban máig az egyik legtöbbet vitatott kérdés Churchill és Sztálin – a brit miniszterelnök emlékiratainak közlése² óta elhíresült – úgynevezett „százalékos” érdekszféra-megállapodása. Az elmúlt húsz évben megismerhető szovjet³ források újraolvasása és összevetése a korábban megismert brit, amerikai diplomáciai okmányokkal, eredeti összefüggésekbe helyezése és kritikai elemzése újabb árnyalatokkal gazdagíthatja, pontosíthatja az eddig ismert képet. Írásomban az egyezmény közvetlen előzményének, a szövetséges nagyhatalmak bolgár fegyverszüneti tárgyalásainak a „százalékos” egyezménnyel való összefüggéseit ismertetem, Churchill és Sztálin tárgyalásait az orosz és az angol nyelvű tárgyalási jegyzőkönyvek alapján rekonstruálom.

Sztálin a Balkán-félsziget és Közép-Európa feletti befolyás megszerzéséért folyó szovjet–brit küzdelemben döntő jelentőséget tulajdonított a bolgár fegyverszünetnek. Az 1944. augusztus 23-i román fordulatot követően a Vörös Hadsereg egy hét alatt elérte a bolgár határt. A Szovjetunió szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának, a szovjet csapatok harc nélkül foglalták el az országot. Szeptember 9-én Muravjev kormányát radikális katonatisztek és a cári rendszer kommunista ellenzéke döntötte meg. Kimon Georgiev kormányfő fegyverszünetet kért, hadat üzent Németországnak. A bolgár haderő Tolbuhin szovjet marsall parancsnoksága alá került. A brit–szovjet balkáni játszmában a Szovjetunió Bulgária esetében valamennyi adut a kezében tartotta. Nagy-Britannia katonai erő híján nem tudta rákényszeríteni a bolgár hadsereget a szövetséges államok, Görögország és Jugoszlávia területeinek kiürítésére. Macedónia és Trákia területét megszálló bolgár hadsereg egyik napról a másikra csodás „átalakuláson” ment keresztül: a területek „megszállójából” a szövetségesek oldalára állt „felszabadító”, „rend- és békefenntartó” erővé változott. A bolgár kormány – szovjet támogatást remélve – ezen a joga követelte magának a területet, és a legcsekélyebb hajlandóságot sem

¹ Egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék. Kapcsolat: fulop.mihaly@uni-nke.hu.

² Winston S. Churchill: *The memoirs of the Second World War*. London, Houghton Mifflin, 1948–1953.

³ *Stalin Digital Archives*. Yale University Press. Online: <https://www.stalindigitalarchive.com>

mutatta arra, hogy önszántából felszámolja a bolgár közigazgatást. Jobb belátásra csak a bolgár fegyverszüneti tárgyalásokon vezető szerepet átvevő Szovjetunió készíthette őket.

Anthony Eden brit külügyminiszter *diplomáciai* úton javasolta a balkáni problémák rendezését a Szovjetunióval. Eden elítélte Moszkva manővereit, követelődő magatartását, felháborította, hogy

„Bulgáriának hadviselő státust akarnak biztosítani, amikor Nagy-Britannia négy éve háborúzik Bulgáriával és különleges viszonyban áll Görögországgal, amely legádázabb ellenségét, Bulgáriát a szövetségesek oldalán hadviselő félként nem fogadja el. Ezzel egy időben viszont mindig is elismertük a Szovjetunió vezető szerepét Bulgáriában, amennyiben Ófelsége kormánya ugyanilyen módon gyakorolhatja ezt a szerepet Görögországban. A megszállt területekről a bolgár csapatokat és hivatalnokokat mindenképpen vissza kell vonni, mivel egyedül így bizonyíthatjuk be a görög, a jugoszláv és a török kormánynak, hogy szilárdan elköteleztük magunkat jogaik és érdekeik érvényesítésére. Nem engedjük meg a Szovjetunióknak az ő rovásukra Bulgária felépítését, megerősítését, éppen fegyverletétele pillanatában”.⁴

A *Foreign Office* vezetője egyezséget akart Moszkvával: a szovjet kormány vegye át a „kezdeményezést” Bulgária ügyeiben, kormánya pedig Görögország ügyeiben. Eden elvárta, hogy a Szovjetunió ismerje el a brit uralkodó (*predominant*) pozíciót a Görögországgal kötendő minden háború alatti és utáni egyezményben. „Felvetődik továbbá a kérdés, hogy a Bulgáriára javasolt egyezményt a Balkán-félsziget egészére terjesszük-e ki?”⁵ – írta Eden. A szovjet kormányt Eden ugyanis már 1944. május elején arra szólította fel, hogy ragadja magához a kezdeményezést Romániában, míg a brit ugyanezt tette Görögországban.

A londoni Európai Tanácsadó Bizottság 1944. szeptember 17-i ülésén William Strang brit külügyminiszter-helyettes közölte Guszev szovjet nagykövettel és Philip E. Mosely amerikai ügyvivővel, hogy a Bulgáriára vonatkozó tárgyalások folytatásának előfeltétele a bolgár csapatok visszavonása a megszállt területekről.⁶ Clark Kerr brit nagykövet Moszkvában Molotov szovjet külügyi népbiztos tudomására hozta, hogy a brit kormány nem köt fegyverszünetet Bulgáriával, ha az a csapat visszavonást nem hajtja végre. A Foreign Office a bolgár csapatok hadművelési területének meghatározását azért tartotta fontosnak, mert „amennyiben a bolgár hadsereg felszabadítóként térne vissza Görögországba és Jugoszláviába, nagyon nehéz

⁴ National Archives, Kew, United Kingdom Foreign Office (a továbbiakban FO) FO 1039 EAC.

⁵ FO 1039 EAC.

⁶ National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, (NARA) NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto.

lesz másodszerre is elérni, hogy onnan távozzon”.⁷ A moszkvai brit nagykövet szeptember 22-én jelentette be a szovjet külügyminisztériumban, hogy a brit csapatok partra fognak szállni Görögország területén. Visinszkij, a külügyi népbiztos helyettese Moszkva nevében ezt a pillanatot ragadta meg, hogy tárgyalási készségüket a szovjet és a brit hadműveleti területek elhatárolására megújítsa. Clark Kerr nagykövettel közölte, hogy a szovjet kormány tiszteletben tartja a májusi megállapodásukat, amely szerint Moszkva a román ügyekben a kezdeményező fél, London pedig a görög ügyekben.⁸

1. ábra. Bulgária területi változásai 1940–1944.

Forrás: NARA Maps alapján rajzolta Sebők László

⁷ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC (kiemelés: F. M.).

⁸ CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice Orme Sargent 1944. szeptember 18-i feljegyzése. A Joint Planning Staff (JPS) elemzése szerint a 20 bolgár hadosztályból 8 volt Szerbiában, 5-öt visszavontak. Tito október 9-én katonai egyezményt kötött Bulgáriával, a bolgár hadsereg „felszabadítóként” tért vissza. Lásd JPS 1944. szeptember 15-i átirata.

A Foreign Office azért szorgalmazta a hadműveleti övezetek elhatárolását, mielőtt csapataik a Balkán-félszigeten találkoznának, hogy elkerüljék egymással a „frontális összeütközést”. A brit diplomaták előre látták, hogy Görögországot csak fegyveres erővel tudják megszerezni és megtartani. A Foreign Office 1944. október közepéig, a brit expedíciós hadtest partraszállásáig az átmeneti helyzet megoldására tárgyalásokat kezdeményezett a Balkánon már jelen lévő Szovjetunióval. A két „öreg imperialista”,⁹ Sztálin és Churchill természetesen érdekszférákban, befolyási övezetekben gondolkodott. Ebben a helyzetben azonban nem volt még mit „felosztani,” hiszen *Moszkva már hatalmába kerítette Romániát és Bulgáriát*, a brit haderő viszont még el sem érte Görögországot. A Foreign Office ezért azt kívánta elérni, hogy *Moszkva parancsolja ki a bolgár hadsereget Görögországból*. Ez lett volna a „lehető legjobb megoldás” a szövetségesek katonai konfrontációjának elkerülésére. A brit vezérkari főnökség 1944. szeptember utolsó hetében, még a fegyverszünet formális megkötése előtt parancsot adott a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság brit katonai missziója Bulgáriába küldésére. A bolgár „megszálló” egységek elfogták a brit haditengerészet egyik felderítő csoportját Dedeagac környékén, Kelet-Trákiában, és házi őrizetbe helyezték.¹⁰ Az incidens a szovjet parancsnokság alatt álló bolgár csapatok és a szövetséges állam, Görögország területén megjelenő brit egységek között a háború során először hozta közel a Bulgáriát ellenőrző Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti összecsapás lehetőségét. Ennek megelőzésére utazott a brit miniszterelnök és külügyminisztere a szovjet fővárosba.

Churchill és Eden 1944. október 9–18-i moszkvai látogatásának¹¹ egyetlen szálát fejtem fel, mégpedig a bolgár fegyverszünettel összefüggő tárgyalásokat. Churchill az első tárgyalási nap estéjén Sztálinnak a tengelyhatalmak csatlósállamait úgy osztályozta, hogy „egyeseket az oroszok, másokat mi nem kedvelünk”, majd rögvest hozzáfűzte: „Magyarország kérdése nagyon fontos. Remélem, a szovjet katonák hamarosan Budapesten lesznek.” A brit miniszterelnököt különösen Görögország érdekelte, mert úgy vélte, Nagy-Britanniának

⁹ Vojtech Mastny amerikai diplomáciatörténész kifejezése.

¹⁰ CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice SACMED 1944. szeptember 18-i távirat a brit felderítő egység (DANARM) tráki partraszállásáról.

¹¹ National Archives, Kew, United Kingdom. CAB 120/158-166 Operation „Tolstoy”: conference between the Prime Minister and Marshal Stalin in Moscow, PREM 3-434/12, 8368, FO 371. 39255 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, orosz jegyzőkönyvei: Oleg A. Rzsesevskij [Олег А. Ржешевский]: Операция «Толстой». Визит У. Черчилля в Москву в октябре 1944 г. *Новая и новейшая история*, (2003) forrásközlései alapján az 1944. október 9-i tárgyalás, illetve занятия подготовкой будущего мира [A jövő béke előkészítése. Dokumentumok]. *Архив Президента Российской Федерации*, 17. (1995), 4. 114–157: az 1944. október 14, 17-i tárgyalások.

E.L.A.S.C.I.

T

PREM 3 66/7 X/M 05081

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

(1)

ALL matter by P.A. dated 26/11/69
 forwarded with Special Order of the President 7/69
 regarding attached in letter dated 1/12/69. (Chd
Rumina with added info.)

Rumina	90%
the others	10%
Greece & Bulgaria	90%
Hungary	10%
Yugoslavia	50/50
Hungary	50/50
Bulgaria	Rumina 75%
	the others 25%

PUBLIC RECORD OFFICE		RECEIVED	
DATE	TIME	DATE	TIME
		3 / 68	
		PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON	

Forrás: PREM 3-434/12, 8368

A brit miniszterelnök a beszélgetés ezen pontján mutatta meg Sztálinnak az elhíresült „százalékos táblázatát.” A brit miniszterelnök ezt úgy prezentálta, hogy ha a diplomáciai nyelven fogalmaznák meg a táblázat tartalmát, „Európa befolyási övezetekre osztásaként,” a távol lévő Rooseveltnél biztosan sokkalná egyezségük. Sztálin a táblázatot a szélén egyetértése jeleként kipipálta. Szovjet szempontból a részesedés Románia esetében 90%, Görögország 10%, Jugoszlávia 50%, Magyarország 50%, Bulgária 75%. A brit miniszterelnök szóbeli kommentárjában a „táblázatot” a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti befolyás megosztásaként értelmezte Romániára, Görögországra, Jugoszláviára és Bulgáriára. Az orosz jegyzőkönyv tanúsága szerint Churchill ezen a ponton kihagyta a Magyarországra utalást, noha a táblázatában, a magyar esetben 50%-ot tüntetett fel. Ez is azt mutatja, hogy a beszélgetésre a *Foreign Office* előkészítő iratai alapján készült fel. A százalékos „táblázatát” nagy hirtelen vethette papírra, ahogy később védekezően említette: a brit kormány és parlament jóváhagyása nélkül. *Sztálin komolyan vette az ajánlatot.* Első reakciója Churchill rögtönzésére az volt, hogy kifogásolta a 25%-ot, amelyet Nagy-Britannia magának szánt Bulgáriában, mivel a befolyást mutató részesedés nincs összhangban a táblázat többi számával. Sztálin a korrekciót annyira fontosnak tartotta, hogy újra meg újra visszatért a témára: a Szovjetunióknak Bulgáriában 90%, az Egyesült Királyságnak pedig 10% járna. A brit miniszterelnök azzal próbálta az általa javasolt részesedést alátámasztani, hogy Bulgária súlyosan megalázta az első világháborúban Nagy-Britanniát, gyalázatosan viselkedett velük szemben, ezenfelül Romániát is megtámadta. A második világháborúban a bolgárok nagyon kegyetlenül bántak a délszláv és a görög szomszédjaikkal. Ezek után nem megengedhető, hogy a győztesek asztalához üljenek. Sztálin egyetértett vele: természetesen Bulgáriát meg kell büntetni. A brit külügyminiszter a lényegre tért: „Romániában csak megfigyelők vagyunk, Bulgáriában többet szeretnénk.” Churchill kijelentette, „fütyülök Bulgáriára”, amivel azt kívánta érzékeltetni, mennyire nem érdekli a balkáni állam sorsa. A két „öreg imperialista” a százalékok megvitatását külügyminisztereikre bízta. A beszélgetés érintette Moszkva egyik fontos békecélját, a világóceánra és a meleg tengerekhez kijutást is. Churchill elhárította magát Disraeli és Curzon politikájától. Disraeli ugyanis az 1878-ban a berlini konferencián, Curzon az első világháború után akadályozta meg Oroszország, illetve Szovjet-Oroszország kijutását a tengerekhez. Sztálin a „szovjetellenes” 1936-os montreux-i egyezmény felülvizsgálatát igényelte: „Törökország torkon ragadhatja hajózásunkat és kereskedelmünket a Dardanellák, a szorosok elzárásával.” Churchill a teheráni megállapodásuk kudarcát, Ankara hadba lépésének elmaradását annak tulajdonította, hogy a törökök rettegenek a németektől. Sztálin gúnyosan megkérdezte: akkor „ki

ellen összpontosítottak Trákiában¹² 26 török hadosztályt?” Churchill válaszul északi szomszédjukat jelölte meg a törökök fő ellenségeként: Törökország azért tart Bulgáriától, mivel a németek új, francia fegyverzettel szerelték fel hadseregüket.

Churchill a „táblázatát” úgy állította be, hogy elfogadása „az ideológiai alapú balkáni polgárháborúk kitörését akadályozza meg”. Ha a szövetséges nagyhatalmak az európai háborút sikeresen akarják befejezni, nem engedhetik meg a balkániaknak, hogy háborúzzanak egymással. A nagyhatalmaknak élniük kell erejükkel és tekintélyükkel, csírájában el kell fojtaniuk a viszályokat. *A béke valamennyi kérdését a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia dönti el.* A balkáni népeknek hallgatniuk kell rájuk. Churchill azt bizonygatta, hogy Nagy-Britannia nem köti balkáni politikáját a jugoszláv, a görög vagy az olasz királyhoz. A monarchia kérdéséről a béke beköszöntésével viszont időben népszavazást kellene rendezni, hogy a balkáni népek az államformáról szabadon dönthessenek. Észak-Olaszországban a szövetséges csapatok veszik át a hatalmat. A brit miniszterelnök azt remélte, a Szovjetunió megfékezi az olasz kommunistákat, megakadályozza a zűrzavar vagy a lázadás kitörését, az összeütközést a szövetséges katonák ellenőrizte területeken el tudják kerülni. Roosevelttel olaszokkal szembeni engedékenységet annak tulajdonította, hogy az elnök számít az 1944 őszi választásokon New York államban olasz szavazóira. Sztálin azzal igyekezett lehűteni tárgyalópartnere várakozását, hogy ő bármit kívánhatna, aligha lesz hatása az olasz kommunistákra: „ott ugyanis szovjet katonák nem állomásoznak, ellentétben Bulgáriával, ahol mi meg tudjuk mondani a kommunistáknak, mit tegyenek.”¹³

Eden pontosan értette, hogy miniszterelnöke százalékos improvizációját hogyan fordítsa le a bolgár fegyverszünet esetében kézzelfogható egyezsége. A brit külügyminiszter másnap, október 10-én, a külügyi népbiztossal folytatott tárgyalásain, kormánya nevében bírálta a szovjet politikát, amely a Balkánon kész tények (*fait accompli*) elé állítja Nagy-Britanniát. Elővette a *Royal Air Force* és a *Royal Navy* által Vis szigetére mentett Tito esetét, aki a hátuk mögött titokban, Moszkvában, megérkezésük napján kötötte meg az egyezményt az ellenséges állam kormányával a bolgár csapatok Jugoszlávia területén való mozgásáról és harci tevékenységéről. A brit külügyminiszter vádbeszédet tartott az „álnok ellenséggel” szemben: „Bulgária úgy bánik a britekkel, mintha ők megnyerték, Nagy-Britannia pedig elvesztette volna a háborút. A brit tiszteket a bolgár hatóságok parancsára Észak-Görögországban házi

¹² Törökország Isztambultól északra található, európai részén. Lásd 1. ábra.

¹³ Rzsesevskij (2003): i. m. 10.

őrizetbe helyezték”¹⁴ – panaszkolta. Eden abban az esetben lett volna hajlandó a bolgár fegyverszünetről tárgyalni, ha a „szófiaí szovjet marsall”¹⁵ megparancsolja a bolgároknak Görögországban, hogy csapataik visszavonásáig kellő tisztelettel bánjanak a brit tisztekkel. Újabb szövetséges erők szállnak partra.¹⁶ Nem szeretné tisztjeit börtönben viszont látni”. Eden emlékirataiban írja: „Ez volt az igazi harc, és ebben a kérdésben egyáltalán nem engedhettem”.¹⁷ Molotov Sztálin instrukciói nélkül nem volt hajlandó eljárni az ügyben: „az incidens görög területen történt, ahol a szovjet kormány nem avatkozhat be.” Elismerete viszont a bolgár csapatvisszavonás szükségét a szövetséges területekről mint a fegyverszünet előfeltételét. A külügyi népbiztos kijelentette: „Bulgária elég nagy kárt okozott a Szovjetuniónak és a szövetségeseknek, hogy felelősségre vonják múltbeli bűneiért. Majd ők megtanítták a bolgárokat a szövetségesek iránti tiszteletre, nehogy a háború győztesének képzeljék magukat.” Eden a bolgár fegyverszünetet az Európai Tanácsadó Bizottság londoni fórumán, amerikai részvétellel kívánta megtárgyalni. Molotov a „moszkvai bizottságot” ajánlotta, értve ez alatt jómagát és a brit és az amerikai nagykövetet. Ironikusan hozzáfűzte: „így legalább számíthatnék Clark Kerr felbecsülhetetlen tapasztalatára.”¹⁸

A brit külügyminiszter beleegyezett volna a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokba, ha a szófiaí Szövetséges Ellenőrző Bizottságban egyenlő lenne a részvételük a szovjetekkel, a Németországgal folytatott háború *befejezése után*.¹⁹ A brit külügyminiszter az Európai Tanácsadó Bizottság Németország háromoldalú, szovjet–brit–amerikai ellenőrzésére vonatkozó megállapodásait tartotta követendő példának. Az amerikai javaslat a szövetségesek egyenlő részvételének elvét követte. Eden megállapította, hogy Romániában a brit tisztek egyszerű megfigyelők. Bulgáriában ennél többet akartak. Ezzel egy időben viszont hajlandó állandó szovjet elnököt elfogadni a szófiaí Szövetséges Ellenőrző Bizottság élén, mert a Vörös Hadsereg már Bulgáriában állomásozik, és a szovjet katonai kormányzat is működésbe lépett. Molotov visszautasította a német megállapodásukkal való összehasonlítást: „Németországban három megszállási övezetben állapodtak meg, Bulgáriában ilyenek nem léteznek. Amennyiben szovjet részről beleegyeznének az egyenlő ellenőrzés elvébe, ez azt jelentené, hogy a britek és az amerikaiak

¹⁴ Az említett DANARM incidens.

¹⁵ Tolbuhin.

¹⁶ A brit vezérkar (COS) partraszállási terveiről már 1944. szeptember 18-án értesítette a szovjet vezérkart.

¹⁷ „This was the real battle and I could not and would not give way.” Anthony Eden: *The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon*. 2. *The Reckoning*. Boston, Houghton Mifflin Company, 1965. 481.

¹⁸ Rzsesevszkij (2003): i. m.

¹⁹ NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto.

33%-ot kapnának, a Szovjetunió 34%-ot, a szovjet elnök kinevezése a szövetséges ellenőrző bizottság élére ugyanis csak 1%-ot jelentene. Sztálin kifejezte óháját, hogy Bulgáriában 90% legyen a részesedésük. Ha ebben megegyeznek, minden további kérdésben egyetértésre fognak jutni – jelentette ki. A brit külügyminiszter a Bulgáriára vonatkozó szovjet javaslatot a románnal tekintette azonosnak: „Romániában 10% a semmivel egyenlő” – állította. A külügyi népbiztos javasolta, hogy egy „fekete-tengeri” (Tolbuhin) és egy „földközi-tengeri” (Wilson) tábornok Londonban vitassa meg a fegyverszüneti feltételeket. Eden sürgette a gyors cselekvést, mert „minden perc késlekedés kárt okoz a szövetséges ügynek”.²⁰

A külügyminiszterek vitája a Bulgária feletti nagyhatalmi befolyás kérdésében élesedett ki. Brit érdekeltség a Bulgáriával szembeni többéves hadviselésükből fakadt, szovjet részről Bulgária fekete-tengeri hatalmi státusára hivatkoztak, ami meghatározta a legyőzött állam geostratégiai helyzetét. Molotov érdektelenségét nyilvánította ki Görögország ügyében, elvárta viszont, hogy Nagy-Britannia engedje át a vezető szerepet a Szovjetuniónak a Fekete-tenger és Bulgária vonatkozásában. Eden elismerte, hogy „alig érdekeltek” Bulgáriában, a Fekete-tenger pedig nem más, mint egy „szovjet tavacska”. A kölcsönösen megnyugtató nyilatkozatok dacára a két külügyminiszter álláspontja egymáshoz egyedül a Jugoszláviával szembeni közös politika alakításában közeledett.²¹

Molotov 1944. október 11-én elfogadta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai formuláját Bulgáriára és Magyarországra nézve (ezt a 80%-os befolyás valóra váltásaként értelmezte). Szófiában és Budapesten a háború alatti „szovjet” ellenőrző bizottság az európai ellenségeskedések befejezésével „szövetségessé” alakult volna. A legfontosabb brit követelésnek is eleget tettek: a bolgár fegyverszünet előfeltételeként a megszállt területekről a bolgár haderőnek ki kellett vonulnia. Tolbuhin marsall megparancsolta, hogy a bolgár egységek azonnal hagyják el az Égei-tenger mellékét, vagyis a görögországi Kelet-Trákiát és Dél-Macedóniát. A hadiparancsot nyilvánosságra hozták. Visinszkij, Guszev²² és Archibald Clark Kerr dolgozta ki a bolgár kapituláció részleteit.

Eden úgy érezte, hogy fényes „diplomáciai győzelmet” aratott. A szovjetek parancsolták ki a bolgár csapatokat Görögországból. Ezenfelül a háború után Szófiában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság *egyenjogú* tagokkal fog működni. A fegyverszünetet a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok nevében aláírja a brit Wilson tábornok is. A tárgyalásokat az *Európai Tanácsadó Bizottság londoni fórumán* fejezik be. A bolgár fegyverszünetet az amerikai képviselővel együtt véglegesítik, sőt mi több, a külügyi népbiztostól ígéretet kapott a londoni bizottság

²⁰ Rzsesevskij (2003): i. m.

²¹ PREM 3-434/12, 8368.

²² Londonból Moszkvába rendelték a brit–szovjet tárgyalások idejére.

munkájának élénkítésére is. A Bulgária esetében elért 20% brit befolyás kétségtelenül többet jelentett, mint a román 10%. Az engedmény értékét növelte, hogy eredetileg maga Sztálin jelentette be Bulgária esetében a 90%-os érdekeltségüket. Ezt sikerült lealkudni 80%-ra. Eden évtizedekkel később úgy emlékezett, „szinte minden pontban elértük azt, amit akartunk,”²³ vagyis „céljaink 90%-át.”²⁴ Még ezen az értékelésen is átütött a százalékos alku szelleme. Molotov az első tárgyalási napon minden áron a Gazda²⁵ bolgár 90%-os szovjet részesedését, a magyar esetben pedig a 75% érvényesítését erőltette. A szovjet kormány *szabad kezet kapott* Romániában, a háború alatt Bulgáriában és Magyarországon is. Románia és Görögország sorsa összekötődött. Sztálin olvasatában *az egyezmény alapján legalábbis azt tehette Bukarestben, amit a britek Athénban*. A bolgár – és később a magyar – fegyverszünetbe a Szövetséges Ellenőrző Bizottság azonos formulája került be. Szófiában – és Budapesten – a háború után elvileg az amerikai és a brit katonai misszió tagjai a szovjetekkel egyenlő alapon szólhattak volna bele az ügyekbe.

Churchill és Eden fellelkesülten tértek vissza Moszkvából Londonba. A Sztálinnal való személyes találkozókat követően a remény újabb hulláma öntötte el a szövetségeseket. Az együttműködés jövőjét újra derűlátóan szemlélték. A *Foreign Office* igazolva látta politikáját. Pierson Dixon, Eden titkára az uralkodó felfogást úgy összegezte, hogy „a jó viszony kialakítása a szövetséges vezetők között könnyebbé teheti a megoldatlan nehézségek kezelését.”²⁶ A State Department a bolgár megadási okmány Moszkvában kidolgozott szövegét vita nélkül fogadta el.²⁷ Visinszkij Moszkvában szinte óránként sürgette George Kennant, az amerikai ügyvivőt, hogy központja beleegyezését mihamarabb nyerve el a kapituláció aláírásához.²⁸ Az Európai Tanácsadó Bizottság 1944. október 22-i londoni ülésén John Winant amerikai nagykövet nem akadékoskodott többé a „szovjet–brit” fegyverszüneti egyezmény véglegesítésénél.²⁹ Molotov már másnap, október 23-án a Kremlbe hívta Archibald Clark Kerr brit nagykövetet és Kennan amerikai ügyvivőt, hogy a bolgár delegációnak mielőbb aláírásra átadhassák az okmányt. Október 26-án, be sem várva, hogy az emigráns jugoszláv és a görög kormány

²³ „We obtained what we wanted on almost all points.”

²⁴ Eden (1965): i. m. 481–487.

²⁵ Хозяин – Sztálint a szovjet „vezető kör”, a пятерки tagjai, vagyis Vjacseslav Molotov, Lavrentij Berija, Anastas Mikojan, Georgij Malenkov nevezték így.

²⁶ Graham Ross (szerk.): *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo–Soviet Relations 1941–1945*. Cambridge, Graham Ross, 1984.47.

²⁷ NARA RG 59, 740.00119 E. W./10-1844.

²⁸ Az amerikai kormány határozottan ellenezte a jóvátétel fizetését. NARA RG 59, 740.00119 E. W./10-2144.

²⁹ NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor there to.

megismerhette volna a fegyverszüneti egyezmény szövegét, az okmányt átadták a legyőzött állam képviselőinek. Petko Sztainov bolgár külügyminiszter változtatás és vita nélkül fogadta el a kapitulációs okmányt, „köszönétét és háláját” nyilvánította Sztálinnak és Titónak. Tolbuhin marsall szovjet és Gammell brit tábornok a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság nevében október 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Kremlben aláírta a fegyverszünetet.³⁰

Sztálin és Molotov az egyezés³¹ rájuk eső részét, Bulgária „megrendszabályozását” Moszkva fennhatóságának elismertetésére használták. A külügyi népbiztos úgy hajtotta Bulgáriát a szigorú fegyverszünet jármába, hogy közben elérte: a népfrontos kormány Moszkvához forduljon a nyugati szövetségesekkel szemben védelemért és tanácsért. A bolgár fegyverszüneti delegáció az aláírásra október 17-én érkezett Moszkvába. Molotov – a még ott tartózkodó brit küldöttséggel való megbeszéléseit követően – az éjszaka közepén fogadta a legyőzött állam képviselőit. Sztainov külügyminiszter megígérte Molotovnak, hogy Bulgária helyrehozza a szövetségesekkel szemben elkövetett „hibáit”. A külügyi népbiztos figyelmeztette, hogy a szövetséges nagyhatalmak kénytelenek eleget tenni Szerbiának és Görögországnak, és megbüntetni Bulgáriát. A súlyos fegyverszünet szigorú végrehajtását Bulgáriának vállalnia kell. A brit kormány ádáz ellensége a „jelenlegi bolgár rendszernek”. Ezzel szemben a Szovjetunió védelmébe veszi az új bolgár demokráciát. Molotov „elárulta” a bolgár delegációnak, hogy Wilson tábornok, a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok az egész bolgár hadsereg teljes leszerelésére törekszik. Sztálin viszont ragaszkodik ahhoz, hogy Bulgária kivehesse a részét a németellenes harcból. A külügyi népbiztos biztosította Sztainovot arról, hogy „senkinek sem lesz joga Bulgária belügyeibe avatkozni”. Molotov még azt is kilátásba helyezte, hogy a bolgár ügyet Londonban és Washingtonban is képviselik: „megpróbálják szövetségeseiket rávenni arra, hogy ne bánjanak rosszabbul Bulgáriával, mint Romániával és Finnországgal. Nem lesz könnyű dolguk, mivel a külvilág Oroszországot azonosítja Bulgáriával.” Petko Sztainov hálálkodásában odáig ment, hogy kijelentette: „Bulgária Oroszország leánya.” Molotov Sztálin nevében igyekezett megnyugtatni a Moszkva protektorátusa alá vont legyőzött állam képviselőjét: „a Vörös Hadsereg a békeszerződés megkötéséig, de legalább a Németország elleni háború befejezéséig Bulgáriában marad; Dél-Dobrudzsát megtarthatják.”³²

³⁰ NARA RG 59, 740.00119 E. W./10-2844.

³¹ Arrangement.

³² Angel Vekov [Ангел Веков] (szerk.): *Сталин и българският комунизъм*. София, Дамян Яков, 2002. 184–192. Lásd még Michael M. Boll: *The Cold War in the Balkans*. Lexington, KY, University Press of Kentucky, 1984; Marshall Lee Miller: *Bulgaria during the Second World War*. Redwood City, CA, Stanford University Press, 1975; Petr Soporov [Петър Шопов]: *България във външната политика на САЩ 1941–1944 г.* София, БАН, 1981; Sztojan

A moszkvai kapitulációs okmány aláírása a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem a kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi harcmezőkön vérzett el. A cári rendszer vezető rétegét a fegyverszünet háborús bűnösségi cikkelye alapján büntették meg: a régenstanács tagjait, a kormányok miniszterelnökeit és minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték. Forradalmi rögtönítélő bíraskodással több mint kétezernyolcszáz halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában, húszezer embert ért utol a „népítélet”. Bulgáriát a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe, az ország a békeszerződés életbelépéséig, 1947 végéig a Vörös Hadsereg megszállása alá került. Bulgária Görögországgal és Törökországgal szemben évtizedekre szovjet előretolt támaszponttá, hidegháborús frontországgá vált.

Pintev [Стоян Пинтев]: България в английската политика от Московското примирие до Потсдамската конференция. In *Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. Сборник от студии и статии*. София, БАН, 1982; Sztojan Rachev [Стоян Рачев]: *Чърчил, България и Балканите 1939–1945*. София, Рачев, 1998, 183; Ljubomir Ognyanov [Любомир Огнянов]: *Дипломиция на съвременна България*. Шумен, Преславски, 2006.

Irodalomjegyzék

- Boll, Michael M.: *The Cold War in the Balkans*. Lexington, KY, University Press of Kentucky, 1984.
- Churchill, Winston, S.: *The memoirs of the Second World War*. London, Houghton Mifflin, 1948–53.
- Eden, Anthony: *The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon*. 2. *The Reckoning*. Boston, Houghton Mifflin, 1965.
- Miller, Marshall Lee: *Bulgaria during the Second World War*. Redwood City, CA, Stanford University Press, 1975.
- Ognyanov, Ljubomir [Любомир Огнянов]: *Дипломация на съвременна България*. Шумен, Преславски, 2006.
- Pintev, Sztojan [Стоян Пинтев]: България в английската политика от Московското примирие до Потсдамската конференция. In *Международни отношения и външна политика на България след Втората световна война. Сборник от студии и статии*. София, БАН, 1982.
- Racsev, Sztojan [Стоян Рачев]: *Чърчил, България и Балканите 1939–1945*. София, Рачев, 1998.
- Ross, Graham (szerk.): *The Foreign Office and the Kremlin. British documents on Anglo–Soviet Relations 1941–1945*. Cambridge, Graham Ross, 1984.
- Rzsesevskij, Oleg A. [Олег А. Ржешевский]: Операция «Толстой». Визит У. Черчиля в Москву в октябре 1944 г. *Новая и новейшая история*, (2003) 5: 104–122, 6: 121–153.
- Sorov, Petr [Петър Шопов]: *България във външната политика на САЩ 1941–1944 г.* София, БАН, 1981.
- Stalin Digital Archives*. Yale University Press. Online: <https://bit.ly/3dLBbob>
- Vekov, Angel [Ангел Веков] (szerk.): *Сталин и българският комунизъм*. София, Дамян Яков, 2002.

Levéltári források

- 740.00119 E.W./10-2144.
- CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice Orme Sargent 1944. szeptember 18-i feljegyzése.
- CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice SACMED 1944. szeptember 18-i távirat a brit felderítő egység (DANARM) trákiai partraszállásáról.
- FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC.
- NARA EAC.
- NARA Maps.
- NARA RG 59, 740.00119 E.W./10-2844.
- NARA RG 59, 740.00119 E. W./10-1844.
- National Archives, Kew, United Kingdom. CAB 120/158-166 Operation „Tolstoy”: conference between the Prime Minister and Marshal Stalin in Moscow.
- National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, (NARA) NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto.
- National Archives, Kew, United Kingdom Foreign Office, FO 1039 EAC.
- PREM 3-434/12, 8368, FO 371. 39255
- PREM 3-434/12, 8368.